

La biblioteca per als soldats a l'hospital militar de Montserrat (1938-1939)

Resum:

Durant la Guerra Civil el monestir de Montserrat fou confiscat per la Generalitat de Catalunya amb la finalitat de protegir-lo. Carles Gerhard va ser nomenat el conservador.

L'abril de 1938 el recinte va esdevenir un hospital militar de l'Exèrcit de l'Est. A la planta baixa de l'edifici de *Nostra Senyora* s'hi va instal·lar una biblioteca amb uns 300 volums.

El Govern de la República va formar un cos de mestres, anomenat *Milícias de la Cultura*. A Catalunya, la Generalitat va impulsar el *Servei de Biblioteques del Front*. Ambdós servien llibres al front i als hospitals.

Els llibres conservats a Montserrat van formar part dels fons de les *Milícias de la Cultura*. Durant els anys posteriors a la guerra alguns dels llibres procedents de l'hospital militar, es van incorporar a la biblioteca i uns altres, es van reservar fins que finalment s'han integrat al catàleg de l'Abadia de Montserrat.

Paraules clau: Hospital Militar de Montserrat (1938-1939), Clínica Z, Biblioteques per als soldats, Guerra Civil Espanyola (1936-1938), Monestir de Montserrat.

La biblioteca para los soldados en el hospital militar de Montserrat (1938-1939)

Resumen:

En abril de 1938 el recinto se convirtió en un hospital militar del Ejército del Este. En la planta baja del edificio de *Nostra Senyora* se instaló una biblioteca con unos 300 volúmenes.

El Gobierno de la República formó un cuerpo de maestros, llamado *Milicias de la Cultura*. En Catalunya, la Generalitat impulsó el *Servei de Biblioteques del Front*. Ambos servían libros en el frente y en los hospitales.

Los libros conservados en Montserrat formaron parte de los fondos de las *Milicias de la Cultura*. Durante los años posteriores a la guerra algunos de los libros procedentes del hospital militar, se incorporaron a la biblioteca y otros se reservaron hasta que finalmente se han integrado en el catálogo de la Abadía de Montserrat.

Durante la Guerra Civil el monasterio de Montserrat fue incautado por la Generalitat de Catalunya con la finalidad de protegerlo. Carlos Gerhard fue nombrado el conservador.

Palabras clave: Hospital Militar de Montserrat (1938-1939), Clínica Z, Bibliotecas para los soldados, Guerra Civil Española (1936-1939), Monasterio de Montserrat.

The library for soldiers in the Montserrat military hospital (1938-1939)

Abstract:

During the Civil War the monastery of Montserrat was confiscated by the Generalitat de Catalunya in order to protect it. Carles Gerhard was appointed the conservative.

In April 1938 the site became a military hospital of the Ejército del Este. A library with around 300 volumes was installed on the ground floor of the Nostra Senyora building.

The Government of the Republic formed a body of teachers, called *Milicias de la Cultura*. In Catalonia, the Generalitat promoted the Servei de Biblioteques del Front. Both served books at the front and in hospitals.

The books kept in Montserrat were part of the funds of the *Milicias de la Cultura*. During the years following the war, some of the books from the military hospital were added to the library and others were reserved until they were finally integrated into the catalog of the Abbey of Montserrat.

Keywords: Montserrat Military Hospital (1938-1939), Z Clinic, Libraries for soldiers, Spanish Civil War (1936-1939), Montserrat Monastery.

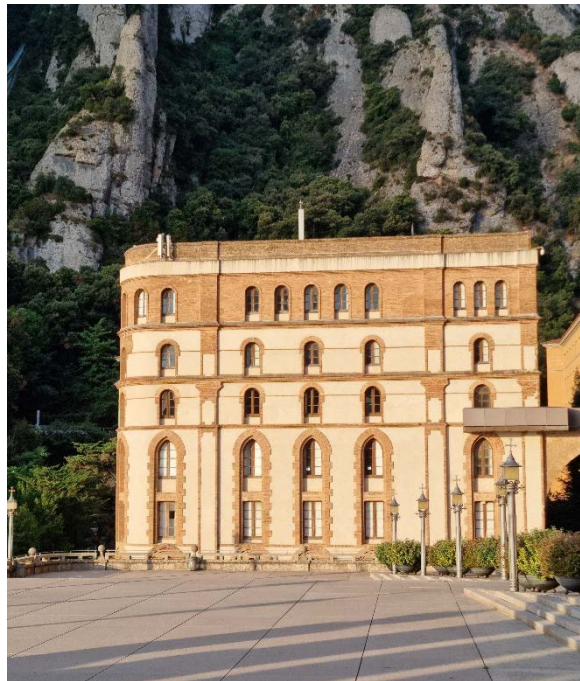
Autors/es

Àngels Rius i Bou

Introducció

Durant la Guerra Civil Espanyola el monestir de Montserrat va albergar un hospital militar que estava equipat, entre altres instal·lacions, d'una biblioteca per als soldats i de diferents tallers de recuperació física.

A l'edifici destinat a "Centre d'Enduriment", dins del recinte de Montserrat, es va organitzar una biblioteca amb uns 300 volums. D'aquesta biblioteca per als soldats, s'han recuperat fins ara, més de vuitanta anys després de la fi de la guerra, 140 títols repartits en 146 volums part dels quals van restar sense catalogar i que actualment s'han integrat al catàleg de la Biblioteca de Montserrat.

[Figura 1]: Edifici de Nostra Senyora, que fou Hospital Militar de Montserrat durant la Guerra Civil

Quan va esclatar la Guerra Civil, la comunitat benedictina de Montserrat va haver de fugir del monestir i la Generalitat va confiscar el recinte per preservar-lo del saqueig i dels incendis a què es van veure exposades la majoria d'edificis religiosos de l'entorn més immediat i de tot Catalunya. Tot seguit va arribar a Montserrat un contingent de mossos d'esquadra destinats a la protecció del monestir. A les portes del recinte es podia llegir: «Edifici apropiat per la Generalitat per al servei de les institucions del poble».

[Figura 2]: Cartell de confiscació dels edificis de Montserrat per part de la Generalitat de Catalunya

L'escriptor Joan Puig i Ferrer fou nomenat delegat de la Generalitat a Montserrat. Malgrat que només passà a Montserrat onze dies, va facilitar l'evacuació dels últims 25 monjos i de les més de 700 persones que es trobaven a Montserrat quan es va iniciar la guerra.

Un cop evacuat el monestir calia dotar-lo d'un ús social per evitar-ne el saqueig i l'incendi, i per ordre de la Generalitat, el dia 24 de juliol de 1936, es va instal·lar a Montserrat un hospital per a tuberculosos dirigit pel doctor Lluís Sayé, prestigiós tisiòleg de Barcelona.

L'agost de 1936, va ser designat conservador de la Generalitat a Montserrat Carles Gerhard, polític moderat procedent del partit Unió Socialista de Catalunya, aleshores integrat dins el PSUC. D'aleshores ençà quedà encarregat de la conservació i preservació fins al final de la guerra.

Gerhard va aconseguir el trasllat del sanatori per a tuberculosos de Montserrat a Barcelona i va oferir, a canvi, les instal·lacions de la Colònia Puig, un antic establiment hotel·ler, a uns tres quilòmetres de Montserrat, per a organitzar un hospital de recuperació de milicians ferits (Gerhard, 1982, p. 340), que va esdevenir una dependència militar.

[Figura 3]: Carles Gerhard, comissari de la Generalitat a Montserrat, i la seva esposa Maria Teresa Hortet

El dia 9 d'abril de 1938 Gerhard rebé oficialment una ordre dels *Servicios quirúrgicos* de la *Inspección General de Sanidad*, que depenia del *Ministerio de Defensa Nacional*, on se li demanava que posés el monestir al servei de l'exèrcit per muntar-hi un hospital. És així com es va instal·lar a Montserrat un Centre de Dèbils i Convalescents que, a mesura que avançava la guerra, va anar ocupant més i més dependències del recinte de Montserrat i de l'interior del monestir conegut com a Clínica Militar Z al servei de l'Exèrcit de l'Est.

El centre sanitari va començar albergant 1.300 soldats fins a arribar a principis de gener de 1939 a tenir-ne 2.700. S'arribava als 3.000 llits, si es tenien en compte els instal·lats en els anomenats acantonaments del voltant.

1. La biblioteca per als soldats

La implicació de l'exèrcit republicà per desenvolupar una política educativa dels soldats es va materialitzar en la creació d'escoles al front, un programa d'alfabetització i les biblioteques per als soldats, considerades com un gran vehicle d'educació de l'exèrcit popular (Fernández Soria, 2007, p. 14-54).

Es va formar un cos de mestres, anomenat les *Milicias de la Cultura*, dependent del *Ministerio de Instrucción Pública*, que rebia ordres directes de l'estament militar. Les *Milicias de la Cultura* treballaven coordinadament amb els comissaris de guerra de cadascuna de les unitats militars i eren considerades per aquests un suport a la formació del soldat i també un instrument d'influència ideològica no lliure de controvèrsies.

El 1936 els partits integrants del Front Popular van crear el projecte *Cultura Popular*, que en començar la guerra va tenir com a objectiu principal promoure manifestacions culturals dotant de diaris i de petites biblioteques per als soldats i facilitant treballadors per a la seva formació cultural.

Paral·lelament a Catalunya el govern de la Generalitat, va crear el Servei de Biblioteques del Front, amb la finalitat de portar llibres i revistes als combatents. Va estar sota la supervisió de Jordi Rubió i Balaguer, el director de la Biblioteca de Catalunya.

Els serveis de les *Milicias de la Cultura* i el Servei de Biblioteques del Front van actuar paral·lelament, tot i que el primer va tenir el reconeixement com a servei oficial i no així el segon, encara que això no va ser inconvenient perquè sovint col·laboressin mútuament tot i que a vegades hi havia reticències entre els dos serveis, ja que els comissaris entenien que hi podia haver problemes de competències entre les biblioteques d'àmbit militar i les del Servei de Biblioteques del Front (Cugueró; Boada; Allué, 1995, p. 110).

[Figura 4] : Cartell de la *Jefatura de Sanidad del Ejército* per incentivar la lectura entre els soldats

Tant el Servei de Biblioteques del Front com el servei de biblioteques de la república espanyola van redactar també unes normes per a l'organització de les biblioteques d'hospitals adreçades als milicians de la cultura i als comissaris que les dirigien, tot i que a Catalunya van quedar en forma de galerades, sense que s'arribessin a distribuir.¹

1.1. La biblioteca dels soldats a Montserrat

A les instal·lacions dedicades exclusivament a la rehabilitació dels soldats, les sales de lectura i la biblioteca van formar part d'un ampli programa de recuperació física, impulsat pel doctor Navés, i mental, on la biblioteràpia, de la qual es tenien notícies per les experiències americanes durant la Primera Guerra Mundial, va tenir la seva influència en la formació de les biblioteques per als soldats.

L'edifici de Nostra Senyora tenia sis plantes, a cadascuna de les quals hi havia allotjada una companyia. A la planta baixa hi havia entre altres serveis la biblioteca i el Racó de Cultura, on hi havia premsa diària, una biblioteca amb 300 volums i un diari mural amb material facilitat i promogut pel comissari. També

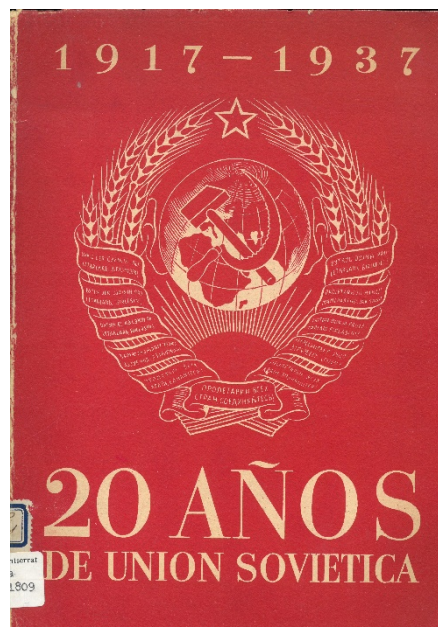
¹ Servei de Biblioteques del Front. Institució de les Lletres Catalanes: *Normes per a l'organització de les biblioteques d'hospitals*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1939 (Son unes galerades que no van arribar a sortir en públic). Per part del govern de la república espanyola vegeu: Teresa Andrés: *Indicaciones para la organización de la Bibliotecas del Frentes, Cuarteles y Hospitales*. Valencia: Cultura Popular, 1938.

es feien classes de capacitació cultural per a analfabets (Riu, 1979, p. 12, Tuneu; Solé; Vila, 1978, p. 108).

El comissari polític era qui s'encarregava de mantenir la disciplina i la moral dels soldats, de promoure l'adhesió als principis ideològics de l'*Exèrcit Popular* i la persona que organitzava les activitats culturals, conferències, creació de les llars del soldat, projeccions de pel·lícules, festes, diaris murals, revistes i que també organitzava les biblioteques per als soldats.

1.2. Els llibres recuperats de la biblioteca per als soldats de Montserrat

Acabada la Guerra Civil, els llibres procedents de l'hospital militar van quedar entre els materials abandonats després d'una ràpida evacuació entre els dies 19 i 20 de gener de 1939. Durant els anys posteriors a la guerra el conjunt dels 146 llibres no es van destruir, sinó que molts d'ells es van integrar al fons de la biblioteca i d'altres, en aquells moments considerats poc adequats, uns 70 títols, es van guardar fins que, passats ja més de vuitanta anys, s'han integrat al catàleg de la biblioteca de l'Abadia de Montserrat, tot indicant-ne la procedència en una nota a l'exemplar (Rius, 2020).²

[Figura 5]: Un dels llibres de la biblioteca de l'Hospital Militar, de caire sociopolític

² El conjunt de llibres procedent d'aquest fons ha esdevingut una col·lecció especial al catàleg de biblioteques del CCUC sota el títol *Relació dels llibres procedents de la biblioteca per als soldats de l'antic hospital militar de Montserrat durant la Guerra Civil conservats a la Biblioteca de Montserrat: 1938-1939*, des d'on es pot accedir a la llista dels títols conservats a text complet. La llista es troba en annex en el present treball.

Moltes firmes van ser col·lectivitzades per sindicats o comitès d'empreses o intervingudes per organismes oficials i per tant van estar al servei dels fins propagandístics i ideològics.

Cal tenir en compte també la tasca portada a terme per les editorials creades dins dels diferents cossos de l'exèrcit, divisions i brigades. La impremta de Montserrat va ser per uns mesos la impremta de les edicions del *Comisariado del Ejército del Este*, a càrrec de Manuel Altolaguirre.

En el conjunt dels llibres conservats a la Biblioteca de Montserrat destaquen les editorials amb seu a Catalunya, però també n'hi ha de Madrid i de València.

Entre els llibres de l'hospital de Montserrat, destaquen els de l'editorial *Maucci*. La majoria de les seves obres estaven dedicades a la ficció literària, amb traduccions d'autors com Dostoievski, Tolstoi, Gorki, i una petita part a filosofia i sociologia, amb col·leccions que difonen teòrics de l'anarquisme (Reclus, Kropotkin, Nattlau, Proudhon), clàssics del lliure pensament (Voltaire, Diderot) i doctrines socialment avançades (Mill, Spencer, Jean Jaurès).

Un altre segell editorial present és *Europa-América* que publicava obres marxistes i comunistes i de literatura revolucionària, majoritàriament en castellà. També *Tierra y Libertad*, vinculada a la CNT, que publicà autors anarquistes.

[Figura 7]: Llibre de l'Editorial Europa-América, amb un disseny d'estètica soviètica

Altres segells editorials en català presents al fons de l'hospital militar són les edicions oficials de la Generalitat de Catalunya, Barcino, Diana, Gustau Gili, Proa, la Llibreria Milà, especialitzada en teatre, o la Llibreria Catalònia.

1.4. Les matèries

A diferència dels llibres procedents del Servei de Biblioteques del Front (Cugueró; Boada; Allué, 1995, p. 160), on dominaven àmpliament les obres de literatura, especialment la novel·la, amb un 62, 83% del total, ja sigui estrangera (35,2%), espanyola (4,86%) o catalana (21,83%), en els llibres que es conserven a Montserrat predominen àmpliament els que tenen un marcat matís ideològic afí a les idees comunistes i sobretot anarquistes, per influència evident dels comissaris polítics que van passar per Montserrat. Aquests representen un 54% del conjunt d'obres recuperades.

Un 42% dels llibres són de literatura, biografies, filosofia o història, adreçats a distreure o a amenitzar les llargues estones d'espera.

1.5. Els autors

Hi ha principalment autors estrangers de pensament polític i autors de literatura castellana i catalana.

Dels llibres de literatura espanyola destaca la presència d'autors ben coneguts en aquell moment com Bécquer, Zorrilla, Campoamor, Pérez Lugín, Linares Rivas, Eduardo Marquina, Guillermo Perrín, Miguel de Palacios o Antonio Botín Polanco.

També hi ha traduccions al castellà de la literatura russa culta d'autors com Dostoievski, Gorki o Tolstoi. Els llibres de sociologia, filosofia i política formen part de col·leccions que difonen teòrics del comunisme, com Stalin, Marx; l'anarquisme, com Kropotkin, Malatesta i Ryner; o el lliure pensament, com Voltaire o Rousseau.

Destaca la col·lecció *Los pequeños grandes libros*, editada a Barcelona pels tallers editorials *Presa i Atlante*, enquadernats en 10 volums dels quals en queden quatre. Conté gran quantitat de pamflets de caràcter marcadament polític, de teòrics de l'anarquisme, el comunisme o el socialisme com Carpenter, Malatesta, Kropotkin, Bakunin, Maeterlink, Nietzsche o Engels.

També hi ha obres de pensadors, polítics o literats com Zola, Jaurès, Lafargue, Renan, Proudhon, Lamartine, Reclus, Malato, Bardi, Andreiev, Masaryk, Krasnoff, Jacquinet o Ibsen.

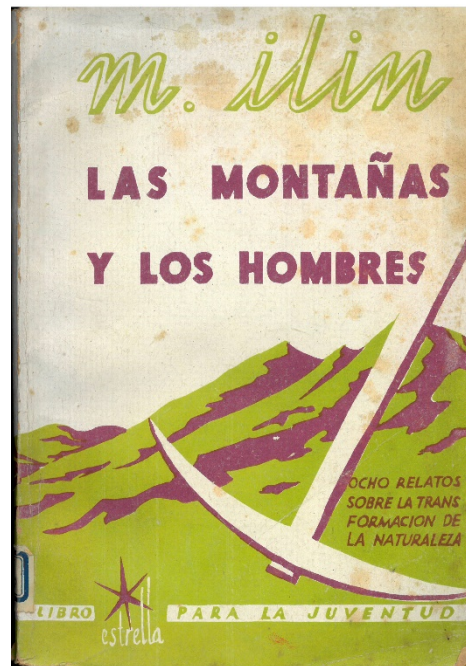
[Figura 8]: Llibre d'Andreiev de l'editorial Maucci de la qual, hi havia molts llibres a l'Hospital Militar de Montserrat

De literatura catalana trobem obres de Xavier Benguerel, Víctor Català, Gimeno-Navarro, Josep Maria Millàs Raurell, J. Navarro Costabella, Narcís Oller, Josep Pla, Josep M. de Sagarra o Frederic Soler.

D'obres de sociologia i política en català destaquen les de Bonastre, de Josep Maria Lladó, de Ramon Xuriguera o les obres del Comissariat de Propaganda. També algunes biografies d'autors catalans. També hi ha obres traduïdes d'autors estrangers com Kant, Tolstoi o Txekhov.

1.6. Les cobertes

Les cobertes dels llibres d'aquest fons destaquen pel seu expressionisme i transgressió estètica. Moltes de les cobertes es caracteritzen per l'elecció d'una tipografia senzilla i llegible, preferentment de pal sec, la utilització de noves tècniques de retolació, la introducció d'objectes usuals, però des d'angles inesperats i enquadraments atrevits que proporcionen dinamisme a les imatges amb un profund caràcter simbòlic i de gran contingut social. Destaquen elements com eines de treball, màquines, el contrast entre blanc i negre, figures de perfil, escorços, jocs de llums i ombres molt marcats. Entre els autors destaquem les elaborades per dissenyadors polonès Mauricio Amster, amb aportacions estètiques i tècniques procedents de les experiències i els mètodes pedagògics de la Bauhaus i del constructivisme i productivisme rus.

[Figura 9]: Portada d'un dels llibres del dissenyador Mauricio Amster

Les cobertes dels llibres de l'editorial *Maucci* de Barcelona van ser encarregades pel dissenyador Oliva, vinculat a Esquerra Republicana de Catalunya, que també va realitzar cartells polítics durant la Guerra Civil, època durant la qual el cartellisme va viure un moment de gran expansió al servei de la lluita antifeixista.

1.7. Les llengües

La majoria dels llibres que formen la col·lecció de l'hospital militar estan escrits en castellà (79%), tot i que gran part són traduccions d'autors estrangers de temes polítics, socials i de literatura.

La presència del castellà contrasta amb el 47,5% d'obres en català i el 52,4% d'obres escrites en castellà que repartia el Servei de Biblioteques del Front.

El català és present en el 18% dels llibres de l'hospital militar, principalment obres de literatura i d'història de Catalunya. També hi ha algunes obres de filosofia o biografies en català. Hi ha algunes obres en llengües estrangeres que deixaven els soldats de les brigades internacionals durant la seva estada a l'hospital.

[Figura 10]: Un dels llibres en català, provinents del servei de propaganda de la Generalitat de Catalunya

2. Conclusions

La Biblioteca de Montserrat és un cas únic, fins al moment present, on es troben tant llibres procedents de les biblioteques de les *Milícies de la Cultura* com del Servei de Biblioteques del Front. Les fitxes de préstec i els diferents segells estampats així ho demostren. A través d'aquest llegat es pot veure com el llibre va esdevenir un instrument de lleure però també de propaganda i de lluita supeditades als objectius polítics i militars.

La major part dels llibres són de les biblioteques de les *Milícies de la Cultura*, amb un accentuat component polític, força diferent dels llibres procedents del Servei de Biblioteques del Front, amb un component més cultural i literari.

La destrucció i depuració a què es van veure sotmeses les biblioteques públiques després de la Guerra Civil, ha fet complicat l'estudi de les biblioteques dels soldats, i més encara les biblioteques provinents del govern de la república, que pel seu marcat to polític van ser eliminades sistemàticament.

Des del catàleg de la Biblioteca de Montserrat es pot accedir a la col·lecció especial que formen els llibres del fons de l'Hospital Militar de Montserrat i també a la llista completa del fons.

Referències bibliogràfiques

- ALBAREDA, A. M.; MASSOT, J. (2020). *Història de Montserrat*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ALLUÉ I BLANC, Vicenç (2006). «El Servei de Biblioteques del Front epopeia cultural del segle XX». A: *Ítem*, núm. 44.
- CUGUERÓ I CONCHELO, M. C.; BOADA I VILALLONGA, M. T.; ALLUÉ I BLANC, V. (1995). *El Servei de Biblioteques del Front 1936-1939*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- CALVO, Blanca (ed.) (2005). *Biblioteca en guerra*. Madrid: Biblioteca Nacional: Ministerio de Cultura.
- CASTELLÓ, Maria Cinta (2016). *Els mossos que van salvar Montserrat: un d'ells, el meu pare*. Barcelona: Llibres de l'Índex.
- FERNÁNDEZ SORIA, Juan Manuel (2007). «Escuelas del frente, bibliotecas para soldados y alfabetización de trinchera». A: *Cultura escrita & sociedad*, núm. 4.
- GARCÍA FERRANDIS, X.; MARTÍNEZ VIDAL, À. (2016): «Hospitals a la rereguarda republicana durant la Guerra Civil espanyola». A: *Afers: fulls de recerca i pensament*, núm. 84.
- GERHARD, Carles (1982). *Comissari de la Generalitat a Montserrat (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- LLANAS, Manuel (2007). *Sis segles d'edició a Catalunya*. Vic: Eumo.
- MARTÍNEZ RUS, Ana María (2012). «La represión cultural: libros destruidos, bibliotecas depuradas y lecturas vigiladas» A: ARÓSTEGUI, Julio (coord.): *Franco: la represión como sistema*. Barcelona: Flor de Viento, 2012.
- MASSOT I MUNTANER, Josep (1984a). *La Guerra Civil a Montserrat*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- RIU PORTA, Josep (1979). *Hospital militar a Montserrat: 1938-1939*. Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- RIUS BOU, Àngels (2021). *Impremta i biblioteca a l'hospital militar de Montserrat (1938-1939)*. Exposició. Barcelona: Biblioteca de Catalunya. Espai Zero.
< <https://www.bnc.cat/Visita-ns/Exposicions/Impremta-i-biblioteca-a-l-hospital-militar-de-Montserrat-1938-1939> > [Consulta 3 setembre 2022].
- SALABERRÍA, Ramón (2005). «Las bibliotecas de Cultura Popular, frente cultural antifascista». – A: *Educación y biblioteca*, núm. 145.
- SALABERRÍA, Ramón; CALVO, B (2006). «Biblioteques d'una república en guerra, o, quan el fusell d'avui és garantia de la biblioteca de demà». A: *Ítem*, núm. 44.

- TUNEU, R.; SOLÉ, P.; VILA, J.A. (1978). *Els hospitals a Manresa i Montserrat de l'any 1936 a 1939*. [Manresa. ACBG].